

OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN KÜRT BEYLİKLERİ ÜZERİNDEKİ SİYASİ VE İDARİ ETKİLERİ

Horasanlıya Moğollar ne yaptılar? diye sordular. O şöyle dedi: "Geldiler, yaktılar ve gittiler. Eğer bana Kürtler ne yaptılar diye soracak olurlarsa şöyle derim: İsyan ettiler, savaştılar, birbirlerine ihanet ettiler, yenildiler ve katledildiler. İbrahim Yunusi, Kürtler ve Kürdistan (Attar 2004)

Doç.Dr. Muzaffer BİMAY

Batman Üniversitesi-Batman /Türkiye

Özet:

Tarihsel süreç içerisinde insanoğlu, büyük ölçüde coğrafi ve siyasi koşullara göre şekillendirdiği idari ve siyasi örgütlemesini kent, imparatorluk, ulus devlet içerisinde şekillendirmiş ve günümüze kadar taşımıştır. Ortadoğu'nun kadim topluluklarından biri olan Kürtlerin toplumsal yapısında idari ve siyasi örgütlenme farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Kürt toplumsal örgütlenmesi büyük ölçüde yüzyıllara dayanan ve genellikle mirlik, aşiret, kabile, sülale ve aileden oluşan geleneksel bir yapıya dayanmaktadır. Kürtler, özellikle 11. yüzyıldan itibaren organizasyonun en üstünde yer alan mirlik, emirlik, hanedan, beylik gibi geleneksel ve patrimonial özellikleri barındıran, sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal organizasyonlar halinde yaşamını sürdüren ve tam bir birlik olmaktan uzak organizasyonlar olarak 19. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yarı-devlet biçiminde örgütlenen ve adem-i merkeziyetçi bir yapı içerisinde topluma nüfuz ederek aşiretleri de bir arada tutan bu yapılar, 19. yüzyıla kadar kendi içlerinden seçtikleri, merkezi yönetiminde miras yolu ile unvan hakkı tanıdığı "mirler" eliyle yönetilmişlerdir. Osmanlı Devleti döneminde merkez ile tam bir ittifak halinde olan bu yapılar, merkezi devlete karşı bazı vergi ve askeri yükümlülükler dışında bağımsız bir yönetim sergilemişlerdir. Ancak II. Mahmut ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden modernleşme ve merkezileşme sürecinde, yüzyıllardan beri süregelen yarı özerk bu yapıları ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atılmıştı. Bu durumu, otoritelerini ortadan kaldırmaya yönelik bir hamle olarak algılayan Kürt mirlikleri Osmanlıya karşı ayaklanmışlardı. Çatışmalı süreçte Osmanlı, mirlikleri ortadan kaldırmış, merkezden yöneticileri atayarak merkezileşmeyi arttırmıştır. Mirliklerden arta kalan otorite boşluğunu, daha dağınık ve düzensiz bir örgütlemeye sahip aşiretler doldurmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti taşra idaresinde eyalet-sancak-kaza olarak gerçekleştirdiği idari düzenlemeyle aşiretlere de kaza statüsü vererek onları egemenliği altında tutmaya çalışsa da, aşiretlerin dağınık ve başlarına buyruk hareket etmeleri ve otoritelerini paylaşmak istememeleri nedeniyle hem devlet ile hem de kendi aralarında sürekli çatışmışlardı. Bu yüzden siyasi ve idari örgütlemeye yönelik hayata geçirilmeye çalışılan Osmanlı modernleşmesi başarıya ulaşamamıştı.

Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, Osmanlının son yüzyılında, özellikle Tanzimat'tan sonra başlayan ve toplumsal yaşamın her alanına sirayet eden modernleşme ve merkezileşme sürecinin Kürt beylikleri üzerindeki siyasi ve idari etkilerini tartışmaya açmaktır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır: Beyliklerin ortadan kaldırılması etnosentrik bir yapıya sahip olan Kürtlerin ulus-devlet olmasını engellemek için miydi? Yoksa beyliklerin ortadan kaldırılıp yerlerine daha

modern bir yerel yönetim birimi inşa etmek miydi? Bu soruların yanıtları, Kürt toplumsal yapısındaki değişim sürecinin kavramsal ve olgusal serüvenine değinildikten sonra, Tanzimat ile başlayan Osmanlı modernleşmesi ve merkezileşmesinin Kürt siyasi ve idari örgütlenmesi üzerindeki etkileri üzerinden açıklanmıştır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin son yüzyıldaki toprak kayıplarını engellemek ve heterojen yapısını koruyabilmek için giriştiği modernleşme sürecinin merkezileşme ve batılılaşma gibi önemli etkileri olduğu, bununla birlikte Kürt toplumsal yapısında uluslaşma sürecini etkileyen mirliklerin dağılması ve mirlikleri oluşturan aşiret tipi daha küçük örgütlenmelerin güçlenerek ortaya çıkmasına yol açtığı söylenebilir. Ancak bu durumun Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde doğrudan yürüttüğü bir devlet politikası olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü modernleşmeyle birlikte yürütülen merkezileşme süreciyle yüzyıllardan beri Kürt mirlikleri ile ittifak halinde olan Osmanlı Devletinin, içerde ve dışarıda yaşadığı yoğun savaş sürecinde Kürt mirlikleriyle bir çatışma sürecine girmek istemeyeceği açıktı. Ayrıca Mir Muhammed, Mir Bedirhan ve Yezdanşir (İzzettin Şir) isyanları, bu dönemde yaşanan Mehmet Ali Paşa ayaklanması ve Batı'da gelişen ulus-devlet kalkışmalarından amaç ve hedef açısından da ayrılmaktadır. Birinci durum, Kürt mirliklerinin yüzyıllardır sahip oldukları geleneksel özerk yapılarına Osmanlı Devleti tarafından yapılan tek taraflı müdahale nedeniyle ortaya çıkmıştı. İkinci durum ise Fransız İhtilali'nin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik akımları ve bağımsızlık istemlerinin ulus-devlete dönüşüm sürecinde meydana gelmişti. Dolayısıyla Kürt isyanlarının zamanla bağımsızlığa kaydığı dönemler olsa da bu durum, Kürtlerin bir araya gelip doğrudan bir modern ulus devlet kurma hedefi olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, mirliklerin ortadan kaldırılmasıyla oluşan boşluğu dolduran aşiretlerin ilerde bağımsız bir devlet olma ihtimaline karşı kendi aralarında yaptıkları mücadeleleri desteklemek dahil bir çok politikayı uygulamaktan da kaçınmamıştı. Dahası merkeze bağımlı hale getirmek için modern kaza statüsü verilerek 1864 ve 1871 vilayet nizamnameleriyle modern yapıya dönüştürülmeye çalışılmış, ancak bu yapılar modern bir yerel yönetim birimi olarak değil, merkeze bağlı bir idari birim olarak varlığını sürdürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Modernleşme, Merkezileşme, Kürtler, Mirlikler, Aşiretler*

GİRİŞ:

Tarihi olayları, hem inkar etmek hem de ülküleştirmek tehlikesinden, ancak onları tarafsız okuyarak ve iyice öğrenerek korunabiliriz. Tarihle kurulan sıkı bir ilişki, geleceğe yönelen yolların geçmişteki izlerini belli edecek ve ondan dersler alarak yine geleceğin zorluklarına ve yanlışlarına karşı hazırlıklı olmamızı sağlayacaktır (Tabakoğlu, 2020, s. 21). Dolayısıyla önemli ve hassas bir konu olan Osmanlı-Kürt mirlikleri ilişkisi ve bu ilişkinin arka planında gelişen olaylardan söz edilirken bu düsturdan hareket edilmeye çalışılmıştır.

Anayurtları Zağros dağlarının etekleri olan Kürtler, tarihsel süreçte Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda, Irak ve Suriye'nin kuzey ve kuzeydoğusunda, Ermenistan'ın güneyinde ve Azerbaycan'ın güneybatısında ve İran'ın batı ve kuzeybatısında yaşamış olan günümüzde de aynı ülkelerin yanı sıra Rusya, Gürcistan, Afganistan ve Orta Asya

lkeleri ile Lübnan ve Ürdün gibi Ortadoğu ülkelerine de yerleşmişlerdir (Akbaş, 2019, s. 115). Tarih boyunca yaşadıkları bu coğrafyalarda başka milletlerin egemenliği altında varlıklarını sürdüren Kürtler; Romalılar, Sasaniler, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Safeviler, Abbasiler, Bizanslılar, Osmanlılar ve günümüzde Türkiye, Irak, İran ve Suriye gibi ülkelerde mirlik, aşiret ve özerk blęe şeklinde sürekli parçalı ve bölünmüş bir topluluk olarak var olmuşlardır. Ortaya çıkışları pek bilinmemekle beraber Medler döneminde yaşadıkları, 8. yüzyıldan itibaren Müslümanlığı benimseyerek tarih sayfalarında daha çok yer edindikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Abbasiler döneminde çeşitli mirlikler kurarak Mezopotamya ovasında bir tür denge unsuru haline gelen Kürtler, Safevilerin yayılcı politikası karşısında Osmanlının Batıdaki ilerlemesini doğu blęesine kaydırmasıyla Osmanlı-Safevi devletleri arasındaki mezhepsel ve iktidar çatışmalarında taraf olmak zorunda bırakılmışlardır.

19.yüzyıla kadar yaşadıkları coğrafyada Osmanlı'ya bağlı olarak birçok beylik kuran Kürtler, geleneksel idari teşkilatları içerisinde hkmetin miras yolu ile unvan hakkı tanıdığı bir aile tarafından yönetildiği topluma nüfuz edebilen mirlikler şeklinde yarı-merkezi ve özerk yapılar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi. Bu mirliklerin "mir" (emir-bey-beg) unvanı ile bilinen liderleri, bazen adlarına para bastırıp hutbe okutacak kadar nüfuz sahibi olmuşlardı (McDowal, 2007, ss.41-44). Bu durum, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kürt mirliklerini ortadan kaldırıp merkeziyetçi yönetim kuruncaya kadar sürmüştü. Başka bir ifadeyle II. Mahmut ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden modernleşme ve merkezileşme uygulamaları ile Kürt mirlikleri dönemi sona ermiştir. Bununla birlikte mirliklerin birleşmesi ve bir Kürt ulusunun yaratılması ihtimali de ortadan kalkmıştır. Öte yandan Osmanlı modernleşme süreci, aşiretlerden oluşan mirliklerin parlanması, modern bir yerel yönetimi birimi olmaktan uzak aşiretlerin yeni bir toplumsal aktör olarak gç kazanmaya başlamaları ve kendi aralarında sürekli savaşmaları, içerde merkezileştirmeye karşı başlatılan isyanlar ve dışarda Rusya ve Avrupa lkeleriyle yapılan savaşlar nedeniyle tamamlanamamıştır.

Bu çerçevede ele alınan makalenin amacı, modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti'nde idari yapılanma içerisinde başlatılan merkeziyetçi yapılanmanın Kürt beylikleri ve aşiretleri üzerindeki etkilerini tartışmaya açmaktır. Bu amaçla makalede Kürt tarihinin kısa bir arka planı ele alınmış ve Kürtlerin Osmanlı döneminde geçirdiği evrelere (ittifak, çatışma ve uzlaşma) dikkat çekilmiştir. Çalışmamızın en önemli sınırlılıkları ne yazık ki Kürtlerin tarihine ait kaynak kısıtlılığıdır. Özellikle Kürtlerin beylik, aşiret ve uluslaşma süreçlerini içerenler araştırmaların kısıtlı olması araştırmanın yapılmasında önemli bir sınırlılık olarak karşımıza çıkmıştır. Kürtlerin henüz bir ulus devlet olamaması da bu tür tarihsel kaynakların oluşmasını zorlaştırmıştır. Tüm bu sınırlı literatüre ve kısıtlı imknlara rağmen çalışmamızın temel odak noktası olan Tanzimat Dönemi ve bu dönemde başlayan modernleşme ve merkezileşme sürecinin Kürtler zerindeki siyasi ve idari etkilerine ilişkin řu sonuca varılmıştır: 1514 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile Kürt mirlikleri arasında bir ittifak oluşmuş, ancak Osmanlı Devletinin 18. ve 19. yüzyılda yaşadığı bunalımlı süreçte sıkı bir merkezi idare kurmaya çalışması ve Kürt mirliklerini ortadan kaldırmak istemesi nedeniyle çatışmalı bir süreç ortaya çıkmıştır. Beyliklerin ortadan kaldırılmasından sonra yapılan idari düzenlemelerle aşiretler merkezden vali ve diğer memurlar aracılığıyla merkezi yönetime daha bağımlı hale getirilmeye çalışılmıştır (Bruinessen, 2013:163). Bu durum, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısını

güçlendirme, güney ve doğudaki topraklarını elde tutma ve yıkılmasını geciktirme konusunda olumlu bir katkı sunarken; diğer taraftan ulus devletlerin kurulduğu bir süreçte Kürtlerin siyasi oluşumları olan mirliklerin parçalanıp daha küçük örgütlenme biçimi olan aşiret veya konfederasyonların ön plana çıkmasını sağlayarak bir uluslaşma sürecine girmesini de engelledi. Böylece 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında, imparatorluk genelinde milliyetçi hareketler ortaya çıkmaya başladığında, bu mirliklerin modern ve bağımsız bir devlet kurma veya bunun için siyasi destek bulma ihtimali de ortadan kaldırıldı. Dahası bu durum, herhangi bir Kürt lehçesinin modern “standartlaştırılmış” bir dile dönüştürülmesi ve yayılmasını da engellemiş oldu (Eppel, 2008, s. 237). Ancak bu durumun, Osmanlı Devleti’nin doğrudan yürüttüğü bir devlet politikası sonucu olmadığı anlaşılmakla birlikte Safevi Devleti’nin Kürt mirliklerini birleştirme politikasından da farklı bir politika olduğu ortaya çıkmaktadır (Bruinessen, 2013, s.164)

KÜRTLERİN TOPLUMSAL YAPISINDA YAŞANAN DEĞİŞİM SÜRECİNİN KAVRAMSAL VE OLGUSAL SERÜVENİ:

Toplumsal yapıda sürdürülebilir bir yaşamın kılınması için bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan örgütlenmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu türden örgütlenmeler her toplum için aynı olmasa da genelde; sülale veya soy grupları (horde), klan, boy, aşiret, kabile, kavim, millet ve devlet gibi halk birliklerinden oluşmaktadır (Haviland, 2002, s. 313). Kürt toplumsal yapısındaki örgütlemelerin ise genellikle mirlik ve aşiret kavramları ile anıldığı, bazen de kavim, millet ve çeşitli zamanlarda devlet olarak tanımlandıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Kürt toplumsal yapısında tekdüze bir yapı üzerinde oluşmuş herhangi bir örgütlemeden söz etme imkânı yoktur. Ancak bu çalışmanın etkinliği açısından ilgili kavramlara açıklık getirilmesinde fayda görülmektedir.

Emirlik veya beylik olarak da adlandırılan mirlikler, konfederasyon benzeri bir örgütlenme oluşturmak suretiyle bir araya gelen aşiretlerin bir aileyi lider olarak kabul etmeleriyle oluşmuştur. Aşiretlerin birlikteliği rızadan ziyade bir zorunluluktan, zira genelde güçlü bir aile veya aşiret lideri arkasına devlet gücünü alarak mirliği inşa ederdi (Atmaca, 2018, ss. 7-8). Kurdî-Farîsî kökenli bir kavram olan mirlik, daha sonra emir veya emirlik gibi biraz farklı formlarıyla Arapça ve Türkçe’de kullanılmaya başlanmıştır (Kıran, 2021, s. 27). Aile bağlarına dayanan ve insan kuruluşlarının en eskisi olan aşiret kavramıyla ilgili olarak bir fikir birliği olmasa da genel olarak kabile, oymak, cemaat, boy gibi göçebe ya da yarı göçebe şeklinde bir hayat süren anlamında da kullanılmaktadır (Orhonlu, 1963, ss. 12-15; Türkay, 1979, ss. 16-17; Çadırcı, 2013, ss. 319-320; Sönmez, 2006, ss. 202-217). Ziya Gökalp aşireti, ailelerin bir araya geldiği siyasal topluluklar olarak tanımlamaktadır (Gökalp, 2013, ss. 22-23). Ancak Conte (2013, s. 10) aşiretin aile ve kan bağlarının önünde gelen gönüllü birleşmelerden meydana gelen organizasyonlar olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla literatürde fikir birliğinin olmadığı soyolojik kavramlardan biri olan aşiret, yüzyıllardan beri sadece Anadolu’da değil aynı zamanda Arap yarımadasında da yaygın olarak ortaya çıkan toplumsal yapının yerel örgütlenme biçimidir. Genellikle aşiret türü toplumsal ve siyasal örgütlenmeler; sosyo-ekonomik ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra dış tehlikelere karşı can güvenliğinin sağlanması gibi gereksinimler için oluşturulmuş organizasyonlardır (Uluç, 2010, s. 35). Aynı soydan gelen yani görünürde kan bağları olan aşiretler zamanla büyüyerek klan ve oymak gibi daha küçük gruplara ayrılırlar, fakat büyük bir toplumun parçaları oldukları bilinciyle aynı aşiret

kimliğine sahip olduklarına inanırlar. Ancak Kürt aşiretleri, Arap aşiretlerinde olduğu gibi kendilerini soylarına kaptırmaz (Bruinessen, 2013, s. 160). Bununla birlikte farklı kollara ayrılan aşiretler farklı kimlikler elde edebilmektedirler. Aşiretler savunma, genişleme ve göç söz konusu olduğu zaman, aşireti veya aşiretleri temsilen bir başkumandan veya lider seçer ve böylece aşiret siyasi ve idari boyut kazanır. Aşiretlerin federasyon ve konfederasyon olarak birleşmeleri mümkünse de bunlara “millet” demek yanlıştır. Öte yandan aşiretler savaş, göç, ekonomik ilişki ve daha başka nedenlerle diğer aşiretlerin emrine girebilir veya onlara hakim olarak aşiretlerin karışmasını sağlayabilir. Cengiz Han’ın aşiretleri yenerek imparatorluk kurması buna örnek gösterilebilir. Neticede aşiretler aynı soydan gelmeyenlerle karışır ve genelde aynı tek soydan gelen veya aynı ırka mensup olmak güç olsa da, hakim olan aşiretin ismini alarak onun ile özdeşleşirler (Karpas, 2013, s. 31-32). Ayrıca sanayileşme gerçekleştiği dönemlerde birçok rol üstlenerek Arabistan’da olduğu gibi siyasi yapılar geliştirip merkezi gücü ele geçirmişlerdir (Jabar ve Davud, 2013, s. 4).

Kavim; ortak, dini, kültürü ve hatta siyasi kişiliği dahası edebiyatçıları, tarihçileri ve yazarları olan irsiyete bağlı başı olan, toprağa bağımlı, kurumları ve kuralları olan kültürel ve dil bilimi alanlarında “millet”e benzeyen aşiretin üstünde ve onların siyasi bilincini aşan ve ondan daha geniş bir topluluğu ifade etmektedir. Millet, kavim ve etnik kimliklerin üstünde, çoğu kez bu kimlikleri temel yapan modern anlamda 18. yüzyılda Fransız İhtilaliyle ortaya çıkan siyasi bir örgütlenme türüdür. Smith (2014, s. 41-42), ideal etnik topluluğa sahip anlamında millet olmayı; kolektif bir özel ad, paylaşılan tarihi anılar, ortak bir soy miti, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir “yurt”la bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusunun olmasına bağlar. “Türk” kimliği üzerinden örnek veren Smith, 1900’den önce Anadolu’da yaşayan Türklerin hakim Osmanlı veya kuşatıcı İslamcı kimliklerden ayrı bir “Türk” kimliğinin pek ayırdında olmadıklarını gibi, köy yada bölge olarak yerel hısımlık kimliklerinin çoğu zaman daha büyük önem taşıdığını belirtmektedir. Pratikte halk, millet ve devlet kavramlarının sık sık birbirinin yerine kullanıldığı ve hatta yapılan kamuoyu araştırmalarında da üç kavramı aynı anlamda kullananların oranının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Hobsbawm, 2014, s. 223). Dolayısıyla toplumlar ve ideolojiler bağlamında farklı anlamlar atfedilebilmektedir. Genellikle kendini millet olarak gören ve devlete hakim belirli grupların dillerini, geçmişlerini, kültürlerini abartarak mitler oluşturan ve tarihi kendi görüşüne göre yazarak yücelten bir ideoloji olarak yansıtırlar. Bu ideolojiyi kimlikle açıklayan Karpas (2013, s. 33-42), kimliği iç ve dış kimlik olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Dış kimliğin kabile, kavim ve devlet gibi devamlılık arz eden isimlerden oluştuğunu, iç kimliğin ise aynı kültürü, dili, dini ve hukuki değerleri paylaşan ve aynı siyasal idare altında yaşayarak onun kültürünü benimseyen kimselerin hissi olarak ifade etmektedir. Asıl kimliğin ise görünürde belirli isim taşıyan bir soy grubu ile özdeşleşmekle beraber temel gücünü iç kimlikten aldığını belirtmektedir. Devlet ise ne Max Weberin iddia ettiği gibi meşru şiddet tekeli elinde bulunduran bir kurum, ne de Faşistlerin kutsadığı soyut bir varlıktır. Esasında devlet Batı düşüncesinde var olmuş ve işbölümü ilkesini esas alan aşiret, kavim gibi yapılarının üstünde daha geniş bir toplum olarak siyasi kimliğe sahip bir millet yaratma yoludur (Gellner, 2013, s. 74-75).

Tarih boyunca Kürtlerin toplumsal yapısının en üstünde yarı özerk bir birim olan mirlik, onun altında ise aşiret veya konfederasyonlar, alt aşiretler, klan, sülale ve benzeri

daha küçük birimlere ayrılan kollar gelmektedir. Dolayısıyla Kürtlerin örgütsel yapıları genellikle belli toprak bütünlüğü olan, gerçek veya gerçek olduğu varsayılan bir soy temelinde örgütlenmiş ve kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birimdir. 19. yüzyıla kadar yarı özerk yapılar olarak varlıklarını sürdüren Kürtler, bu tarihten itibaren toplumsal yapının temelinde bulunan aşiret yapılarını sürdürmüşlerdir. Genellikle başında şeyh veya ağa bulunan aşiretler, Kürt halkının sosyal, ekonomik, adli ve siyasi sorunlarını çözme hususunda etkin rol oynamışlardır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra tarikat şeyhleri en önemli politik liderler olarak ortaya çıkmış ve Şeyh Said isyanından sonra bütün tarikatların yasaklanmasına kadar devam etmiştir (Bruinessen, 1995, ss. 31-32).

Son bin yılda Kürtler, aşiret, mirlik, kavim, millet ve hatta bunları bir araya getiren devlet kurumunu bile kurmuşlardır. Ancak Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ve siyasal kimliğe dayanan millet kavramının pek ayırdında olamamışlardır. Yine de bu makalenin üçüncü bölümünde ifade edildiği üzere Kürtlerin belli dönemlerde birleşmek için bir araya geldikleri, ancak coğrafi koşullar ve üretim koşulları onları sosyal ve siyasal örgütlenme kurmalarını engellediği için bu birliktelikleri sürdüremedikleri anlaşılmaktadır (Bruinessen 2013; Şerefhan 1953). Dolayısıyla Kürtler, devlet, millet, aşiret ve bazen de boy ve kabile şeklinde varlıklarını sürdürmeye çalıştıkları bilinse de, bilinçli bir toplumsal örgütlenmenin ürünü olamamaları, Crone'un (1993, s. 366) ifadesiyle Ortadoğu kabilelerinde olduğu gibi devlete dönüşmeden varlıklarını devam ettirdikleri, modern toplumlara özgü sosyo-ekonomik gelişmeyi gerçekleştirememeleri ve en önemlisi modern dünyanın toplumsal örgütlenme biçimi olan millete dönüşüm sağlayamamaları nedeniyle günümüze kadar "madun (sub-altern)" örgütlenme örneğini gösteren topluluklar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

OSMANLI'DA KÜRTLER: İTTİFAK, ÇATIŞMA VE UZLAŞMA:

10. yüzyıldan itibaren Abbâsi Devleti'nde merkezi otorite zayıflaması ve taht kavgalarının hızlanmasıyla birlikte İslâm coğrafyasında yarı bağımsız beylikler ve devletler ortaya çıkmıştı. Tarihsel arka planda Kürtler siyasal anlamda bu dönemde Irak'ın kuzeyinde, Doğu Anadolu'da, İran'ın batısında ve Kafkasya'da özerk siyasi yapılar oluşturmuşlardı (Biçer, 2018, s. 100). Bu özerk yapıların başında Annaziler, Şeddadiler, Revadiler, Mervaniler, Şebenkariler, Hasneviler(Hısnveyhiler) ve Lorlar gibi küçük hanedanlar gelmekteydi (Şerefhan, 1953, s. 29). Kürt-İslâm hanedanı olan ve başkentleri Şehrizar olan Annâziler (991-1117) İran-Irak sınırında ve Bağdat'ın kuzeyinde, başkentleri Meyyâfarikin olan Mervâniler (983-1085) doğu ve güneydoğuda, başkentleri Tebriz olan Revâdiler (959-1085) Azerbaycan ve İran'ın kuzeybatısında, başkentleri Sermaç olan Hasneviler (959-1015) Cibâl bölgesinde, başkentleri Gence şehri olan Şeddâdiler (951-1175) Dvin denilen ve bu günkü Azerbaycan ve Ermenistan sınırları içerisinde ve Cawanî'ler (Gavani) de Bağdat'ın yakınlarında Fırat Nehri üzerinde yer alan el-Hilla'ya yerleşmişlerdi (Kıran, 2021, s. 23). Mervaniler ve Eyyubiler dönemlerinde İslâm'a yönelik önemli hizmetleri olan Şii Büveyhoğullarına bağımlı olarak 11. yüzyıla kadar yaşayan Kürtler, Büveyhoğullarının Selçuklular tarafından yıkılmasıyla birlikte Selçuklu hâkimiyetine girmişlerdi. Bu dönemde Anadolu (Yunanca Doğu anlamında kullanılmaktadır), Moğol baskısından kaçan Türkistan, Azerbaycan ve Horasan'dan kitleler hâlindeki göçler ile yurt edinilmeye başlanmış ve böylelikle Anadolu'nun etnik yapısı hızlı bir değişim sürecine girmişti (Aygün, 2017, s. 238). Öyle ki 13. yüzyıldaki Moğol

saldırılarında Kürtlerin çoğu katliama uğramıştı (Akbaş, 2019, ss. 116-117). 13. ve 15. yüzyıllarda Safeviler, İlhanlılar, Memlûklular Kürdistan bölgesini dağınık bir şekilde yönetmişlerdir (James, 2021, s. 25). Ancak bu dönemde kurulan Büyük Selçuklu Sultanları, Kürt hanedanlar arasındaki çatışmaları engelleyerek birlik olmalarını sağlamıştı. Esasen tarih boyunca Anadolu'nun güney ve doğu bölgelerinde yaşayan Kürt ve Türk beylikler birbirine karışmış ve bazı Türk boyları Kürtleşirken, bazı Kürt boyları da Türkleşmişti (Sarıay, 2020, s. 3017).

Türklerin İslam diyarı olarak kabul edilen Arabistan, İran ve Kürdistan coğrafyasında egemenliklerini tesis etmesinde Kürt mirliklerinin önemli katkısı bulunmaktadır (Kıran, 2021, s. 22). Esasında Kürtlerin Türklerle ilk ittifakı Romalılara karşı Şeddadiler ve Selçuklular arasında olmuştu (Kıran, 2021, s. 29). Selçukluların Anadolu'ya girişi sürecinde Mervanilerin desteği ile Anadolu'nun İslamlaşma süreci hızlanmıştı. En önemli dönemlerini Mervani emiri Nasrüddevle Ahmed zamanında 1011-1061 yılları arasında yaşayan Kürtler, bu dönemde Oğuz Türkleriyle yaptıkları birçok savaşta Oğuzları yenilgiye uğratmışlardı (Akbaş, 2019, s. 116). Şerefname'de belirtildiği üzere 91 yıl hüküm süren Mervaniler, 1085 yılında Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde yıkılmıştı (Şerefhan, 1953, s. 29-31). Büyük Selçukluların yıkılmasından sonra Artuklular başta olmak üzere kurulan Türk beylikleri ile Kürtler lehine olan demografik yapı değiştirilmiş olmasına rağmen, Zengîler (1127-1233) döneminde bürokraside etkin olan Kürtler, özellikle Selâhaddin-i Eyyûbî döneminde (1171) Fâtîmî hilâfetine son vererek Mısır, Hicaz, Yemen ve Ortadoğu'da hüküm sürecek olan Eyyûbîler Devleti'ni kurmuş ve 1187'de Kudüs Haçlılar'ın elinden alınmıştı. Eyyubi ve Büyük Selçuklu devletleri parçalandıktan sonra bölgede uzun süre güçlü bir devlet olmamasına rağmen Kürt mirleri bağımsız devlet olma yolunda bir girişimde bulunmamış ve hatta kendi aralarında sürekli çatışmışlardı. Öyle ki Kürt hanedanların önemli çoğunluğu hanedan ve aşiretler arasındaki çatışmalardan zayıflamış veya yıkılmıştır.

1405 yılında Timur'un ölümünden sonra, bu günkü Özbekistan'dan Batı Anadolu'ya kadar yayılan imparatorluğunun hızla dağılması üzerine Batı'da Osmanlılar; Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da ise Türkmen aşiretlerinden oluşan Karakoyunlular ve Akkoyunlular güçlü bir şekilde ortaya çıktılar (Sümer, 1989, ss. 270-272). Omurgası Türklerden oluşan ordunun ikinci kademesinde en çok bulunan etnik topluluk Kürtlerdi ve Kürtler en çok Karakoyunlulardaydı (Hasanzâde, 2001, ss. 99-100). Bu dönemde Kürtler, merkezi Erciş olan ve Anadolu'nun doğusu, İran ve Irak'ta hüküm süren Karakoyunlular'la merkezi Diyarbakir olan ve sınırları Batıda Erzincan ve Ruha'dan doğuda Simnan ve Kirman'a dek, kuzeyde Gürcistan'dan güneyde Musul ve Halep'e kadar uzanan Akkoyunlular'ın egemenliği altına girdiler. 1468 yılında Karakoyunluları ortadan kaldıran Akkoyunlular bütün Kürdistan bölgesini egemenlikleri altına almışlardı. Ancak 1471 yılında Osmanlı Devletiyle yapılan Otlukbeli Savaşında yenilen Akkoyunlular, buraları Osmanlı ve Safevi Devletlerine bırakmışlardı (Aka 1988; Akbaş 2019; Bruinessen 2006; Hummer Purgstall 1966; Miroğlu 1992; Yinanç 1992; Sevgen 1968; Sümer 1980; Woods 1993). Otlukbeli Savaşı; hem Şii propagandasının konar-göçer topluluklar arasında yaygınlaşmaya başlamasına, hem de Sünnî devlet yapısına sahip Akkoyunlu devlet teşkilatının bozulup dağılmasına ve Şii mezhebine mensup Türkmen beyliklerinin de olduğu Safevi Devleti'nin kurulmasına yol açmıştı.

Bu dönemde kısa bir süreliğine de olsa Avdalan (Evdalan), Hakkari, Behdinan, Bohti, Hasankeyf, Erbil, Soran ve diğer Kürt mirlikleri, Bizans, Arap ve Farslar ile barış içinde yaşamışlardır. Ancak 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ile Safeviler arasındaki siyasi ve mezhepsel çatışmaların içinde yer almışlardır (Şerefhan, 1953, s. 23). Dahası 15. yüzyılda Osmanlılar, Memlûklular ve Safeviler Müslüman olmalarına rağmen ve hatta Osmanlılar ile Memlûklular aynı mezhepten olmalarına rağmen bölgedeki çıkar çatışmaları nedeniyle Kürdistan bölgesinde Safevi, Memlûk, Osmanlı mücadelesi hiç durmamıştı.

1501 yılında Tebriz'i, 1507 yılında Diyarbakır çevresini ele geçiren Safevîler, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran'da büyük bir imparatorluk kurmuşlardır (Başar, 1992, ss. 540-541). On yıl içinde Maraş'tan Bağdat'a kadar olan bölgeyi ele geçiren Safevîler (Biçer, 2018, s. 110), Diyarbakır'ı ele geçirdiklerinde şehirdeki Akkoyunlular'dan ve Sünnî halktan binlercesini öldürerek Akkoyunlular'ı bölgeden uzaklaştırmış ve buralara (Diyarbakır'a) kendi valilerini atamışlardır (Ünal, 1999, s. 180; Yazıcı, 1988, s. 54). Akkoyunluların hükümdarı Uzun Hasan'ın yeğeni olan Safevi Devletinin kurucusu Şah İsmail, bu dönemde Kürt coğrafyasının tamamını (Anadolu ve Irak dâhil) ele geçirerek İran coğrafyasında bulunan Erdelan ve Loristan mirlikleri hariç bütün mirliklerin egemenliğine son vermişti (Şerefhan, 1953, s. 30-43). Esasen Kürt beyliklerini ortadan kaldırmaya yönelik Safeviler, Akkoyunlular ve daha sonra Osmanlı politikaları benzerdi. Her üçü de egemenlikleri altında bulunan Kürt mirlerini ortadan kaldırıp yerlerine kendi adamlarını atamak istiyorlardı (Bruinessen, 2013, s. 211; Lazarev vd., 2001, s. 89).

II. Beyazî'tin mücadele etmekte zorlandığı Safevi Devletinin baskılarını engelleyebilmek için I. Selim, Kürt mirlikleriyle ittifak kurmak için eski Akkoyunlu bürokrati olan İdris-i Bitlisi ile İstanbul'da bir ittifak görüşmesi yapmıştı. Varılan mutabakat ile ittifak içerisinde yer alan Kürt beyliklerinin içişlerinde özerk, dışişlerinde ise Osmanlıya destek vermeleri konusunda karara varmışlardır. Böylece I. Selim, Sünnî olan ve aynı zamanda kendileriyle aynı mezhepten olan 25 Kürt beyliğinin 23'ünü yanına almayı sağlayarak 1514 yılında Çaldıran Savaşını kazanmış ve Safevi Devleti'nin Anadolu üzerindeki dinî ve siyasi emellerine son vermişti (Akgündüz 1992; Çiftçi, Gürhan ve Ekinci 2022; Göyünç, 1991; James 2021; M. Emin Zeki Beg 2021; Minorskiy 1955; Mustafa Nuri Paşa 1979; Özcoşar, 2012; Öztuna 1994; Şerefhan 1953; Uzunçarşılı 1995). Ayrıca İdris-i Bitlisi, doğu ve güneydoğunun da Osmanlı topraklarına katılmasında önemli rol oynamıştı (Abdurrahman Şeref Efendi, 1995; Erer 1994; Göyünç 1968; James 2021; İnalçık 1997; Kılıç 2019; Kodaman 1985; Sevgen 1970; Uzunçarşılı 1995). Safevilerin baskısından Kürt ve Türkmen olan 40'a yakın konar-göçer aşiret vergilendirilmeye tabi tutularak Osmanlı idaresine alınmıştı (Gündüz, 2015, ss. 40-42). Bu dönemde Kürt mirlerinin bir araya gelerek beylerbeyliği haline gelmesi konusunda Osmanlı'nın desteği olmasına rağmen mirlerin bunu istemedikleri, ancak aşiretlerinin yaşadığı alanların birer sancak haline getirilerek sancak beyliklerinin de ailelerinin tekelinde kalacağı bir statüyü kabul ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca Osmanlı'nın yanında yer almayan Hakkari Emirliği tarafsız kalırken (McDowal, 2007, s. 33), Erdelan Beyliği(1169-1867) ise Safevi Devletinin yanında yer alarak hem Osmanlı Devleti hem de diğer Kürt mirlikleriyle çatışma içine girmişti (Attar, 2004, s. 64).

Kürt mirliklerinin Yavuz Sultan Selim'in yanında yer almasında baskı olup olmadığı konusunda muhtelif görüşler ortaya çıkmıştır. Bazıları mezhep birliği olmasına bağlamakta ve bu sayede savaşa elde edilemeyecek doğu bölgesindeki birçok mirliğin

Osmanlı saflarına katıldığını belirtmektedir. Bazıları da Yavuz Sultan Selim'in yaydığı korku ve baskı nedeniyle gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ancak Şah İsmail'in Kürt mirliklerine baskı yaptığı ve egemenlik sağlaması için valiler atadığı ve dolayısıyla Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye zaferleri ile başlayan ve Irak'ın Seferleri (1533-1536) ile birlikte Kürt mirliklerinin önemli bir bölümünün Osmanlı ile ittifak kurdukları açıktır (Akgündüz 1992; Uzunçarşılı 1995; Göyünç 1991; Öztuna 1994; Mustafa Nuri Paşa, 1979). Bu çerçeveden bakıldığında ittifakın gerçek sebebi ne olursa olsun bu dönemde Sünni mezhebe mensup Kürt beyliklerinin Osmanlı ile ittifak kurdukları ve Şii mezhebe mensup Kürt beyliklerinin ise Safevilerin yanında yer aldıkları ve böylece Kürt toplumunun ikiye ayrılarak birleşmelerinin engellendiği anlaşılmaktadır (Aygün 2017).

1514'ten 1847'ye kadar süren "mirlikler döneminde" Kürtler yarı özerk bir şekilde Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşamışlardır. Özellikle Cizre, Hakkâri, Baban, Erdelan, İmadiye (Bahdınan), Bitlis ve Soran mirlikleri birer özerk bölgeler şeklinde 19. yüzyıl ortalarına kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Ancak bu dönemde başlayan merkezileşme ve modernleşme süreçlerinin bir parçası olarak Kürt beyliklerine yönelik yapılan siyasi ve idari müdahaleler Cizre-Bohtan, Hakkâri, Behdınan, Bitlis ve Soran mirlikleri gibi Kürt beyliklerinin yaklaşık beş yüz yıldan beri sahip oldukları imtiyazlarını kaybetmelerine yol açmıştı (Doğan, 2011, s. 32). Kaybettikleri bu imtiyazları elde etmek ve otoritelerini sağlamlaştırmak için bir taraftan kendi aralarında çatışırken, diğer taraftan Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırmışlardır (Biçer, 2018, s. 95).

Tanzimat Dönemiyle başlayan merkezileştirme ve modernleşme sürecinin en önemli hedeflerden biri olan Kürt mirliklerinin ortadan kaldırılmasıyla yarım asra yakın bir dönem parçalanma, bölünme ve çatışmaları içeren bir bocalama dönemi ortaya çıkarmıştı. Modernleşme ve merkezileşme sürecinin başarısız geçtiği Kürdistan bölgesinde 1860'lardan sonra Kürt beyliklerinin ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkan aşiretlerle uzlaşma politikası izlenmişti (Ulugana 2022). Duguid (1973, s. 147), özellikle Halidi şeyhlerinin desteklenmesi bu şeyhlere bağlı aşiretlerin diğer aşiretlere baskı kurmalarına neden olduğunu belirtmektedir. II. Abdülhamit döneminde Arap milliyetçiliğine karşı başlatılan "İslamcılık" politikasının Kürt şeyhleri üzerinde ılımlı bir politikaya yol açtığı bilinmektedir (Sunar, 2000, s. 124). Benzer şekilde bu politikanın etkisiyle Kürt aşiretleri Ruslara (Georgeon, 2012, s. 47) ve Ermenilere karşı kurulan Hamidiye Alayları ile Osmanlı'nın yanında yer almışlardır (Bruinessen, 2013, ss. 285-286). Daha sonra bu sürecin bir devamı olarak, özellikle aşiret reisleri ve ailelerinin için "aşiret mektepleri" kurulmuştu (Lazarev & Mihoyan 2010, s. 59; Özoğlu, 2005, s. 89). Berkes (2003) ve Karpas (2013), II. Abdülhamid'in Ümmetçilik politikasının Müslümanları bir araya getirme gibi bir hedefi olmadığı, sadece Arap ve Kürt şeyhlerini yanına çekmek için bu politikayı ortaya attığını ve hatta Hilafet dahil birçok politikanın milliyetçilik ve uluslaşma çabalarına karşı ortaya konularak iç bütünlüğü sağlamaya yönelik politik hedefin siyasa haline getirilmesi için araçsallaştırdığını belirtmektedirler. II. Meşrutiyet Döneminden sonra İttihat ve Terakki'nin hükümeti devralmasıyla birlikte II. Abdülhamit politikaları terkedilmiş, Kürt şeyhlerine yönelik imtiyazlar ortadan kaldırılmış ve daha çok ulus devlet projesine uygun bir yönetim tarzı sergilenmiştir. 1914 yılından itibaren Hizanda tarikat şeyhlerinin isyanı ile birlikte ortaya çıkan diğer tepkilere uzlaşma yolu önerilse de (Sunar, 2000, s. 127), yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin politikaları

nedeniyle Kürt aşiretlerinin isyan süreçleri Milli Aşiret Reisi İbrahim Paşa ve Şeyh Said başkaldırılarıyla devam etmişti (Bruinessen 2013).

OSMANLI'DA MODERNLEŞME, MERKEZİLEŞME VE KÜRT BEYLİKLERİNİN İZDÜŞÜMÜ İSYANLARI:

Modernleşme sürecinin başarısı, toplumun ekonomik refah düzeyi ile modern demokratik kurumların işleyişinin aynı paralelde işlerliğine bağlıdır Przeworski & Limongi (2011). Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti ve 1. Petro Rusya'sı döneminde başlatılan modernleşme süreçleri ile 1950'lerden itibaren Latin Amerika'da ve Afrika'da bağımsızlığını ilan eden ülkelerin modernleşme süreçlerinin başarısız olmalarının altında yatan temel neden tam da budur. Hemen hepsinde modernleşme, Batıda olduğu gibi, ekonomik refah ve modern ve çağdaş demokrasinin beraber sürdürülememesi nedeniyle toplumlar tarafından kabul görmemiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı modernleşmesi, esasen başından itibaren yukarıdan aşağıya doğru merkezîyetçi bir anlayışı ortaya koyduğu için taşraya yansımaları merkezîyetçilik olarak algılanmış ve tepkilerle karşılaşmıştır (Özcoşar, 2019, s. 1).

Uzun süren savaşlar, dinmek bilmeyen iç isyanlar ve kötü yönetim nedeniyle Osmanlı Devleti 17. yüzyıldan itibaren gücünü kaybederek kısmen sürdürdüğü merkezîyetçi özelliğini yitirmeye başlamıştı. Bu dönemde sosyo-ekonomik nedenlerle ortaya çıkan isyan hareketleri (Celâli isyanlarıyla başlayıp, Levend ve Kapısız denilen isyan hareketleri) devlet düzenini sarsmış ve imparatorluk coğrafyasında bir nevi derebeylik olarak adlandırılabilir yeni bir düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Daha önce kurulmuş olan gevşek idari sistem nedeniyle zaten bir tür özerkliğe sahip doğu eyaletlerindeki Kürt mirleri ise bu süreçte neredeyse tamamen bağımsız hareket eder hale gelmiş ve 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devletini zor durumda bırakmışlardı (Çadırcı, 2013, s. 63-68). Esasında 14. yüzyıldan beri uygulanan Tımar'a dayalı toprak sistemi merkezi otoriteyi ve hükümdarı tehdit edecek yerel otoritelerin ortaya çıkmasını önlemişti. Fakat 18. yüzyıldan itibaren hem Tımar ve hem iltizam sistemi bozulmuş ve yerel güçler (ayanlar, derebeyler ve mirlikler) merkezi otorite için tehdit oluşturmaya başlamıştı. Bu nedenle 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti hâkimiyetini kaybettiği taşra üzerinde yeniden otorite kurmak için bu iki sistemi kaldırma yoluna gitmiş (Doğan, 2014, s. 59) ve merkezileşmeyi arttırmıştı.

Osmanlıda modernleşme ve yeniden merkezileşme gerekçeleri 18. yüzyıldan itibaren doğuda Kürt beylerine karşı alınan yenilgiler, Batı'da modern ulus-devlet olma çabaları nedeniyle ortaya çıkan askeri yenilgiler ile ortaya çıkmıştı. Bu nedenle modernleşme sürecinin ilk hamlesi askeri alanda başlamış ve iç güvenliğin sağlanması için III. Selim tarafından Nizam-ı Cedit Ocağı kurulmuştu. Ancak daha sonra Alemdar hadisesi ve Kabakçı Mustafa İsyanı gibi önemli gelişmelerin taşraya yansımaları ve merkezi otoriteye zarar vermesi modernleşme sürecinde merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik yeni önlemleri gündeme getirmişti. II. Mahmut, Fransa ve Almanya devletlerinin ulus-devlet sürecini örnek alan idari düzenlemeleri hayata geçirmek için modern, merkezi ve mutlak bir monarşi oluşturma konusunda otoriter ve merkezi yöntemler deneyerek bu güçlerin ekonomik ve askeri dayanaklarını yok etmişti. Esasında bu yöntemler Osmanlı devlet geleneğinin bir devam niteliğindedir (Berkes, 2003). II. Mahmut, modern bürokrasinin temellerini atarak gelecek dönem reformistlerine de ön ayak olmuştu (Zürcher 2017; Lewis 2020). Merkezileşme sürecinde esas amaç, Yeniçeri Ocağı, güçlü ayanlar ile

derebeyleri ortadan kaldırdıktan sonra Doğu'daki mirlikleri ve aşiretleri bastırmak ve ortadan kaldırmaktı. Bu baskıya alışkın olmayan Kürt mirlikleri Osmanlıya başkaldırmış ve 14. yüzyıldan beri devam eden Osmanlı-Kürt ittifakı da sona ermişti. Rusya'yla savaş, Yunan isyanı, Mehmet Ali Paşa meselesi de bu duruma katkı sağlamış ve Bağdat ile İstanbul arasındaki bağlantı tamamen kopmuştu (Averyanof, 1926, s. 44). Osmanlı'nın zorlandığı bu çatışmalı süreçte Sivas'tan, İran ve Arabistan hudutlarına kadar olan bölgenin önemli bir kısmı Kürt mirlerinin eline geçmişti (Cunningham 1966). Bunların dışında Diyarbakır yöresinde Yezidiler, Revanduz Beyi Mehmet Paşa, Hakkârî Aşireti Beyi Nurullah ve Müküs Sancağı Beyi Han Mahmut ve kardeşleri isyanları ve Siirt ve Garzan bölgesinde devam eden isyanlarla birlikte devletin bu bölgede hemen hiç otoritesi kalmamıştı. İsyanların bastırılmasında Osmanlı-İran gibi belirleyici aktörler yerine Fransa, İngiltere ve Rusya'nın müdahale etmeleri bu tür isyanların uluslararası sorun haline gelmesini sağlamıştı (Gencer, 2010, s. 11).

II. Mahmut ile başlayan merkezileşme çabaları 3 Kasım 1839'da Gülhane parkında okunarak ilân edilen "Tanzimat Fermanı" ile devam etmiştir. Reformlar dönemi olarak bilinen Tanzimat, siyasi, idari, sosyal ve ekonomik alanda top yekûn modernleşmeyi öngörmüştü (Zürcher, 2017, ss. 83-84). Ancak Osmanlı modernleşmesinin daha çok idari anlamda merkezileşme ile eş tutulması başarısızlığın ana nedeni olmuştur. Tanzimat ile birlikte daha önce birçok idari fonksiyonu yerine getiren Kürt mirlikleri, Tanzimat'ın reform gerektirmeyen alanlara bile el atarak merkezileşmeyi sağlamaya çalışması, hem mirliklerin yerel özerkliği ortadan kaldırılmış, hem de çeşitli sosyal, ekonomik ve dinî işlevleri merkezi yönetim tarafından devralınarak bu mirliklerin var olma işlevi yok edilmişti (Shaw, 1998, s. 50-51; Lewis, 2020, s. 125). Dolayısıyla Tanzimat'ın ilk olarak Diyarbakır, Erzurum, Elviye-i selâse (Yanya, Tırhala, Manastır) eyaletlerinde ve Van ve çevresinde uygulamaya konması ile isyanlar baş göstermişti (Çadırcı, 2006, s. 151; Karal, 1999, s. 192).

Kürt mirlikleri isyanlarından ilki Revanduzlu Mir Muhammed diğer adıyla Kör Muhammed isyanıdır. 13.yüzyılda Irak'ın Şehrîzor kentinde kurulan Soran Emirliği Osmanlı Devleti ile Çaldıran Savaşından itibaren kurduğu ittifak sayesinde egemenliğini genişletmiş ve birçok Kürt aşiretini kendine bağlamıştı. Ancak 19. yüzyılda Mir Muhammed'in babasının yerine geçmesinden sonra muhalifler, Yezidiler ve Hristiyanlar üzerinde otoritesini sağlamlaştırmış ve Mısır valisi Muhammed Ali Paşa'nın başarılı reform sürecinin etkisiyle merkezileşme ve modernleşme konusunda cesaretlenmişti. Osmanlı'daki vergi uygulamalarını protesto ederek bağımsız bir yönetim sergilemeye çalışması üzerine Osmanlı tarafından saldırıya uğrasa da coğrafi alandaki genişliğini doğu ve güneydoğu bölgelerinin tümünü içine alacak kadar genişletmesi ve bölgenin en güçlü otoritelerinden bir haline gelmesi, Osmanlı'nın kendisine pašalık rütbesi vermesine ve adına para bastırmasına yol açmıştır (McDowal, 2007, ss. 42-44). Bu dönemde Ayanların gücünü kıran Osmanlı Devleti merkezileştirme politikalarının devamı olarak 1826 yılında Sivas Valisi Gözlüklü Reşit Paşa Doğu Anadolu'daki yerel beylikleri ortadan kaldırmak için sefer düzenlemiş, ancak Mısırdaki başlayan Mehmet Ali Paşa olayı nedeniyle bir sonuca varamamıştı. Ancak Mir Muhammed'in Dicle boyunca Bohtan emirliği, Cezire'yi, Bedirhan'ların bulunduğu Azizan'ı ve Bahdınan'ı ele geçirmesi, ardından Hüsnü Kayf, Nisibin, Mardin ve Amadiya'ya korku salması İstanbul için bardağı taşıran son damla olmuştu. Üstelik 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'ne Revanduz, Bohtan, Baban ve Hakkârî

beyleri katılmamışlardı (Eppel, 2008, s. 247). Bunun üzerine Batılı güçler tarafından Mısırın egemenliğindeki Suriye’de ayaklanma çıkartılarak Osmanlı için gerekçe oluşturulmuş ve Rawanduz’a saldırı yapılmıştı. Ancak İran sınırındaki Kaçarlarında desteğini alan Mir Muhammed, Osmanlıları püskürtmüştü (McDowal, 2007, ss. 43-44). 1830’da bağımsızlığını ilan eden Mir Muhammed, 1835 yılında başkent Rewenduzu kuşatan Osmanlıyı yenilgiye uğrattıktan sonra Kürdistan’ın birliğini sağlamak için 40 bin kişilik ordusuyla Osmanlı’ya karşı ayaklanmıştı. Botan’dan Azerbaycan’a kadar yayılan isyanı Osmanlı ordusu bastırmakta zorlanmıştı (Şerefhan, 1953, s. 307). Bu nedenle Osmanlı Devleti kendisiyle anlaşmak için Mir Muhammedi İstanbul’a davet ettikten sonra teslim olmaya zorlanmıştır. Bütün Kürdistanın başına getirileceğini uman Mir Muhammed barış için geldiği İstanbul’dan sürgüne gönderildiği Trabzon yolunda kayıplara karışmıştır (McDowal, 2007, ss. 43-44).

Osmanlı merkezileşmesine meydan okuyan Kürt beyliklerinden biride Bohtan’ın son miri Bedirhan’dır (Bruinessen, 2006, s. 274). Tarihte Kurdistan coğrafyasında dağınık ve çatışma halinde bulunan Kürt aşiret ve beyliklerini ilk defa bir araya getiren ve kendi egemenliğinde birleştiren hükümdar olarak bilinmektedir (Hakan, 2002, s. 53). Ayrıca, bu bölgede yaşayan Ermeni, Nasturi ve Süryanileri de bu idari düzen içerisinde yerlerini almalarını sağlamıştır.(Arshak, 2007, s. 64). Yıllarca Osmanlı Devletiyle işbirliği içinde yöredeki Kürt aşiretlerine hükmeden Bedirhan Bey, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti’ne yükümlü olduğu askerî desteği vermemesine rağmen Osmanlı ile iyi ilişkiler sürdürmeye çalışmıştı (Bruinessen, 2006, s. 275). Modernleşme sürecini Kurdistan’da başlatan Bedirhan Bey, sosyo-ekonomik hayatı canlandırmak amacıyla yaptığı siyasi ve askeri reformlar ile Cizre-Bohtan Emirliği’ni bölgenin cazibe ve göç alan merkezi hâline getirmişti (Celile, 2005, s. 252). Osmanlıya verdiği destek nedeniyle 1835’te “Hâkime Kurdistan (Kürdistan Beyi)” olarak anılmaya başlayan Bedirhan Bey, hem 1838’de Kürt beyi Sait Bey’in üzerine yapılan harekâta, hem de 1839’da Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim’in ordusu ile Nizip’te yapılan savaşta yer almıştı. Bedirhan Bey, bu dönem boyunca nüfuz alanını Diyarbakir, Viranşehir, Siverek, Siirt, Van, Sincar, Musul, Urmiye, Mehabad, Revanduz arasındaki geniş bölgeye yaymıştı (McDowal, 2007, s. 44). Hatta denilebilir ki Nizip Savaşında Kürtler, Osmanlı’ya yalnız bırakmışlardı (Moltke 2017). Ancak iyi ilişkiler içinde olduğu Osmanlı’ya karşı etki alanını genişletmeye çalışan Bedirhan Bey, yerel Yezidilere İslam’a dönmeleri için uyguladığı baskı ve gözünü doğudaki beyliklere (Hakkari, Suran, Bahdınan, Asurlular, Nasturiler) çevirmesi Batılı ve Doğulu birçok büyük gücü rahatsız etmişti (McDowal, 200, s. 45). 1835 yılından itibaren Amerikalı misyonerlerin güney ve doğudaki faaliyetlerinin artmasıyla birlikte Osmanlı tarafından hem Bedirhan Bey’i zayıflatmak, hem de Avrupalıları yanına almak için kendisinin Ermeni ve Nasturilere saldırmasına göz yumulmuştur (McDowal, 2007, s. 46). Van isyanına verdiği destek ve 1846 yılında Nasturilere ikinci kez saldırması bardağı taşıran son damla olmuştu (Sunar, 2000, s. 119). Bunun üzerine Batılı devletlerin de desteğini yanına alan Osmanlı Devleti, 1847’de Bedirhan Bey’in üzerine saldırmış ve sekiz aylık bir mücadele sonucunda yeğeni İzzeddin Şir’in ihaneti ile askeri gücünün önemli bir bölümünü yitiren Bedirhan Bey yenilmişti. Bedirhan Bey önce İstanbul’a sonra yabancı ülkelerin ricasıyla Girit’e sürgüne gönderilmişti. Ayrıca Bedirhan Bey’e yardım eden başta Hakkârili Nurullah Bey, Bitlisli Şerif Bey ve son olarak Baban mirliklerinin üzerine gidilmiş ve başındaki mirler iktidardan uzaklaştırılmıştı. 1849 yılına gelindiğinde

Kürt mirlikleri dönemi sona ermişti. Kürdistan beyliklerinin ortadan kaldırılması olayına “fethi cedid”, dönemin Padişahı Abdülmecid’e “Kürdistan Fatihî” denilmiş ve merkezî otoriteyi güçlendirmek amacıyla “Kürdistan Eyaleti” kurularak tüm bölge buraya bağlanmıştı (Çadircı, 2013, s. 194),

Tanzimat’tan sonra vergi, askerlik, ekonomik yıkım, büyük mirliklerin tasfiyesinin bölgede yarattığı parçalı toplumsal yapılar ve bu sürecin merkezi yapının bilinçli bir politikası haline gelmesi yeni isyanları beraberinde getirmişti. Osmanlıların Mir Bedirhan savaşında Osmanlı’nın yanında yer alarak amcası Bedirhan Bey’i yüzüstü bırakan Hakkari Bölgesi miri İzzeddin Şir (Yezdanişir), Tanzimat’ın yeni düzenlemeleri kapsamında bölgede garnizonlar kurularak paşalıklar oluşturulması ve merkezi önlemlerin artırılması nedeniyle isyan etmiştir (Averyanof, 1926, s. 81). Kısa sürede Musul’dan İran’a Bitlis, Bothan, Van ve Hakkâri’yi ele geçirerek bağımsızlığa doğru adım atmıştı. 1855’te Yezidilerle beraber isyanı büyüten Yezdanişir, aynı yıl başlayan Kırım Savaşı’nı da fırsat bilerek Osmanlı’yı yenmeyi başarmıştı. Ancak Batılı güçlerin Yezdanişir’i destekleyen Rusya ya karşı Osmanlı’yı desteklemeleri ve bağlı aşiretlerin ihaneti Yezdanişir’i anlaşılmaya sevk etmiş ve 1856 yılında mirliği parçalanmıştı.

MODERNLEŞME SÜRECİNİN KÜRT SİYASİ VE İDARE ÖRGÜTLENMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ:

Osmanlı öncesinde genellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan oluşan Kürdistan Bölgesindeki oluşumların karmaşık siyasal, sosyal, ekonomik, coğrafi ve etnik yapıları nedeniyle Osmanlı Devleti döneminde mutlak bir merkezîyetçilik yerine, bölgelerin özelliklerine göre değişik idare tarzları hayata geçirilmişti. Esasen Osmanlı Devleti bu bölgelerde merkezi bir yapıyı hedeflemiş olsa da iki nedenden dolayı farklı bir idari yapılanmaya gitmiştir (Doğan, 2011, ss. 31-36). Birincisi, vergi toplamının güçlüğü nedeniyle vergide çeşitli muafiyetler tanınmasıdır. İkincisi, bu dönemin sosyo-ekonomik ve coğrafi nedenlerin oluşturduğu siyasî koşullardır. Bir taraftan Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki coğrafi koşullar buraları egemenliğine alan devletlerin kendileriyle anlaşma yapmasını zorunlu hale getirirken, diğer taraftan belli bir kaleyi merkez edinmiş olan mirler genellikle anlaşma yoluyla güçlü devletlerin egemenliğini kabul etmek zorunda kalmışlardır (Bulut 2020).

Anadolu coğrafyasında yaşayan topluluklar, idari yapılanmalar açısından birbirlerinden etkilenecek varlıklarını uzun süre devam etmişlerdir. Örneğin, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri üzerinde Safevi ve Selçuklu Devletlerinin etkisi, Osmanlı imparatorluğu üzerinde ise Roma ve Selçuklu devletlerinin etkisini görmek mümkündür (Uzunçarşılı 1995). Osmanlı öncesi Kürt coğrafyasında konfederasyon şeklinde birkaç aşiretten (çoğunlukla gevşek bir konfederasyon oluşturan iki aşiretten) oluşan, kendi silahlı gücü ve bürokratik yapısı olan ve birini merkez olarak belirledikleri birden fazla şehre hakim olan mirlikler (aile hanedanı) bulunmaktaydı. Bu mirlikler, aşiretlerden ya da aşiret birliklerinden oluşmaktaydı. Derebeylikler kuran güçlü ve kalabalık aşiretler dışında Osmanlı, aşiret ve köylüler üzerinde seçkin Kürt aileleri aracılığıyla dolaylı bir yönetim benimsemişti (Bruinessen, 2013, s. 161). Bu yüzden Timurlular, Selçuklular, Akkoyunlular ve Safeviler gibi merkezîyetçi devletler bile bölgede mutlak hâkimiyeti sağlayıp bu mirlikleri ortadan kaldıramamışlardı (Bruinessen, 2005, ss. 228-245). Kendine has bir gerçekliğiyle Osmanlı taşrasının sosyo-ekonomik sınıfları, mutlak merkezîyetçi teorinin

aksine kendilerine iktidar alanları oluşturarak özerk yapılar kurmayı başarmışlardır (Özcoşar, 2019, s. 3).

Osmanlı idari yapılanması merkez ve taşra örgütlemesi olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Merkez denilen ve padişah, saray teşkilatı, Divan-ı Hümayun, Sadr-ı Azam ve belli bir devlet bürokrasisinden oluşan bir yapı vardı. Taşra teşkilatı ise eyalet (beylerbeyliği, vilayet), sancak (liva) ve kaza, nahiye, köy (karye) ve mezradan oluşan küçük birimlerdi (Kılıç, 1999, s. 6; Kodaman, 1985, s. 15). En büyük idarî birim eyalet olmakla birlikte en önemli ve gelişmiş birimler sancaklardı. Eyaletler, Salyaneli (yıllıklı) ve Salyanesiz (yıllıksız) olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Salyaneli (yıllıklı) olarak adlandırılan, tahrir ve Tımar sistemi uygulanmayan Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Lahza, Cezayir, Trablusgarb ve Tunus yerlerdir. Buradaki gelirler memurların maaşları ayrıldıktan sonra merkeze alınmaktadır. Salyanesiz eyaletlerde tımar sistemi uygulanmakta, tahrir yapılmakta ve eyalet gelirleri, has, zeamet ve tımar şeklinde dirliklere ayrılmaktaydı. Merkezi idareye daha çok bağlı olan Anadolu, Rumeli, Karaman, Diyarbakır, Erzurum, Dulkadiye, Şam, Budin, Van, Temeşvar gibi eyaletlerin gelirleri has adı altında hazineye aktarılmaktaydı. Ayrıca bunların dışında kalan Eflak, Boğdan, Kırım, Erdel ve Mekke gibi bazı özel statülü (imtiyazlı) eyaletler bulunmaktaydı (Kılıç 1999).

Osmanlı'da klasik sancak sisteminin yanında yurtluk-ocaklık ve hükümet-eyalet-ülke ya da ölkelik şeklinde uygulanan üç tür sancak yönetimine rastlamak mümkündür. İlk sancak yönetimleri, klasik Osmanlı yönetiminin parçası olan has (yıllıklı ve yıllıksız) ile idare edilerek Tımar sistemi içinde idari yapıya dahil edilmişlerdi. Sancak beyi merkezden tayin edilmekte ve istendiği zaman değiştirilebilmekteydi (Göyünç, 1969, s. 85-86). İkinci grup sancaklar, yurtluk-ocaklık olarak tanımlanan ve sancak beyliğinin belli bir temlikname ile belirli bir ailenin elinde olduğu sancak beylikleridir (Kılıç, 1999, s. 119). Esasında yurtluk ve ocaklıklar sınırlarda bulunan ve savaşlarda başarı gösteren mirliklere verilen topraklar olup miras yoluyla irsi aktarılabilir (Saito, 2022, s. 88). Üçüncü grup sancak olan ülke ya da ölkelik yönetimleri, özellikle Çaldıran Savaşı'ndan sonra Kürt beyliklerinde uygulanmak üzere oluşturulan bir yönetim sistemi idi. Osmanlı-Kürt ittifakı sonrasında Akkoyunlu ve Safevi yönetimleri altında güçlerini iyice yitiren Kürt mirliklerine Osmanlı Devleti tarafından çeşitli imtiyazlar tanınarak sağlanmıştır. Saito (2022, ss. 86-87), I. Selim ile başlayan ve I. Süleyman ile devam eden Osmanlı-Kürt ilişkilerinde bu imtiyazların özellikle Safeviler'e karşı olumlu etkisi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kürt mirliklerine gönderilen "mülkname-i hümayun" ile kendi toprakları üzerinde siyasi ve ekonomik tasarruf hakkı tanınmıştır. Tımara dayanan vergi sisteminin uygulanmadığı mirlikler, feodal düzene benzer şekilde işlerinde bağımsız olarak hareket etmekteydiler (Sunar, 2000, s. 116). Başka bir ifadeyle yurtluk-ocaklık ve ülke veya ölkelik adı verilen tüm sancaklar Kürt mirliklerine siyasi egemenlik alanları sağlamıştır (Saito, 2022, s. 95).

Osmanlı Devleti Yükselme Dönemine girdikten sonra Tımar sistemini yeniden düzenleyerek devletin birkaç parçaya ayrılarak yönetilmesini esas alan sistemin yerine gelenekçi ve merkezi-üniter bir devlet anlayışı getirmişti (Tabakoğlu, 2020, s. 23). Ancak Duraklama Dönemi ile birlikte içerde ve dışarda alınan askeri yenilgiler ve bu yenilgilerin nedeni olarak Batı'nın modernleşme sürecini takip etmemekte gören Osmanlı yönetimi, başlangıçta askeri alanda başlatılan, daha sonra idari, eğitim ve hukuk alanlarında devam eden bir reform süreci başlatmıştı. 19. yüzyılda hemen her alanda başlayan modernleşme ve merkezileşme hareketleri özellikle idari anlamda kendini hissettirmişti. Klasik "eyalet"

sisteminin yapısı değişmiş, idarî yapı yeni baştan örgütlenmeye başlamıştı (Ortaylı 2000; İnalçık 2006). Kürt mirliklerinin tek merkezden yönetilmesi için Kürdistan Eyaleti kurulmuş, Diyarbakır ile İran sınırı arasında kalan bölgeler bu eyalete bağlanmıştı. Bir yıl içinde bölgedeki güçlü Kürt beylerinin önemli bir kısmı bölgeden uzaklaştırılmış ve geri kalan nüfus sahibi kimselerin de yurtluk ve ocaklıklarına el konulmuştu. Bölgedeki kaymakamlar dahil tüm memurluklar merkezden atanmış, aracısız yönetme ve vergi toplama imkanı elde edilmiştir. Böylece sorun çıkarabilecek unsurlar devlete bağımlı hale getirilmiş ve ilk defa nüfus sayımı yapılarak buna göre vergi tahsil edilmiş ve asker toplanmıştı. Hatta Hakkâri'nin en ücra köşesinde bulunan madenler doğrudan devlet tarafından işletilmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki merkezileşme çabaları, üzerinde yeterince düşünülmüş, detaylı planlanmış bir proje olmadığı için farklı sosyal sınıflardan oluşan bir yapıyı ortaya çıkarmıştı (Gencer, 2010, ss. 259-263). Bu nedenle ekonomik ve siyasi anlamda amaçlanan merkezileşme tam olarak sağlanamamıştı. Tam tersine otorite boşluğu nedeniyle aşiret, şeyh, ağa ve tarikat gibi oluşumların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Hatta aşiretlere karşı şeyh ve tarikatların korunması için kendilerine çeşitli ayrıcalıklar sağlanmıştı (Olson 1991).

Tanzimat sürecinin henüz başındayken yapılan uygulamaların modernleşme mi? Yoksa modernleştirme mi? olduğu veya kısmi modernleşme mi? Yoksa topyekûn modernleşme mi? olacağı konusunda önemli bir problemler ortaya çıkmıştı. Esasında tüm bunların cevabı Tanzimat Döneminde yaşanan bir durumdan yola çıkarak açıklayabiliriz. *Tanzimat'ın ilan edildiği 1839 yılından 1845 yılına kadar geçen süre içerisinde idari ve mali alanlardaki uygulamalarda istenilen başarı elde edilemeyince başarısızlığa yol açan nedenler araştırılmaya başlanılır. Her eyaletten biri müslim, diğeri gayr-i müslim iki kişinin temsilci olarak İstanbul'a gelmesi kararlaştırılır. Yapılan çağrı üzerine her bir taraftan Vücuḥ ve Kocabaşı'lar temsilci olarak İstanbul'a gelirler. Temsilcilerden, yaşanan problemlerle ilgili tespitleri istenir. Raporlar incelenir ve Padişaha bildirilir. Raporda dile getirilen tespit ve görüşler modernleştiricileri şaşkınlığa sürükler niteliktedir. Çünkü Tanzimat'la sağlanması amaçlanan modernleşmenin problemlerini görüşmek üzere İstanbul'a çağrılan mahalli temsilcilerin ağız birliği etmişçesine dile getirdikleri problemlerin modernleştiricilerin düşünce ve planlarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Dile getirilen problemlerden anlaşılır ki, eyaletlerdeki insanların modernleşmek gibi bir arzuları söz konusu değildir. Halkın problemleri; idari alanlardaki usulsüzlüklerin düzenlenmesinin yanı sıra, yol, su gibi doğrudan günlük hayatla ilgili bazı isteklerde düğümlenmektedir"* (Vatandaş, 2020, s. 78).

Yukarıda açıklanan örnek olaydan anlaşılmaktadır ki Osmanlı eyaletlerinde yaşayan tüm topluluklar gibi Kürtlerin de modernleşme diye bir talebinin olmadığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki modernleşme eğitim ve bilgi düzeyine bağlı olarak oluşan bir süreçtir. Ancak "reaya" olarak adlandırılan Osmanlı toplumunda eğitilmiş bir halktan söz etme imkânı yoktu. Sadece seçkin bir sınıf olan ve adlarına "Jön Türk" denilen kesimin bu imkânlardan yararlanabildikleri ve "halka rağmen, halk için modernleşme" sürecini başlattıkları bilinmektedir. Bu nedenle Özcoşar (2019, s.4), modernleşme kavramının toplumda "kriz" kavramıyla eş anlamlı kullanılacak kadar olumsuz bir algıya yol açtığını öne sürmektedir. Özcoşar'ın bu bağlamdaki tespitleri şu şekildedir:

Modernleşmenin özellikle imparatorluğun doğusuna ilk yansımaları neredeyse sadece merkezileşme hedefine yönelik yapılan düzenlemelerden ibaretti. 19. yüzyılın başlarından

itibaren, doğu eyaletlerine güçlü valiler atanarak gerçekleştirilmeye çalışılan merkezi hâkimiyet, yüzyılın sonuna kadar bu amaca yönelik farklı yöntemlerin kullanıldığı, inişli-çıkışlı bir yapı sergilemiştir. Merkezileşmeyi sağlamaya yönelik olarak; Osmanlı öncesinde de mevcut olan, Osmanlı hâkimiyetinin ardında kısmî değişiklikler ile devam ettirilen ve yerel güçlerin varlıklarını bir şekilde devam ettirmelerine imkân tanıyan sistemin son kalıntıları da ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bunun ardından modernleşmenin gereği olarak görülen kurumlar oluşturulmaya ve bu kurumlara merkezi temsil iddiasında bürokratlar-memurlar atanarak merkezî yönetim tesis edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı modernleşmesi, klasik modernleşme kuramlarında yer alan geleneksel toplumdan modern topluma geçiş şeklindeki Batılaşmadan farklı bir yapı arz etmektedir. Modernleşmeyi, merkezileşme sürecinin tamamlayıcısı olarak görmek yanlış olmaz. Ancak merkezileşmenin Osmanlı'nın güney ve doğusundaki eyaletlerde uygulanmaya başlamasının Kürt mirliklerini ortadan kaldırmanın yanı sıra merkezi yönetimin dengesini sarsacak yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Yüzyıllardır mirlikler aracılığıyla idare edilen aşiretler, mirliklerin ortadan kaldırılmasının ardından merkezi idarenin de tesis edilememesiyle oluşan boşlukta yeni aşiret yapıları ortaya çıkmış ve bu yapılar hem kendi aralarında hem de devlet ile zaman zaman çatışarak bir kriz ortamına yol açmıştır. Bu kriz dönemini aşmak için modernleşme/merkezileşme politikalarının mücessem şekli olarak Tanzimat Fermanı'nı bölgede uygulamaya çalışan Osmanlı Devleti, yeni idari birimler, yeni idare mekanizmaları ve merkezden atanan yöneticiler ile düzeni tesis etme girişimlerinde bulunmuştur (Özcoşar, 2019, ss. 1-2). Ancak tüm bu çabalar isyanları, çatışmaları ve parçalanmaları engelleyememiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME:

Kürt toplumsal yapısının idari ve siyasi örgütlemesi, yüzyıllardan beri içinde bulundukları coğrafyada kurulan devletlerin ve yaşayan milletlerin etkisi altında şekillenmiştir. Bu yapı Osmanlı öncesinde, aile ve akrabalık bağlarının güçlü olduğu aşiret vb. topluluklarının toplamından oluşan mirlik denilen büyük organizasyonlardan oluşmaktaydı. Tarihsel arka planda özellikle 10. yüzyıldan itibaren Arap, Fars, Rum ve Türklerin siyasi ve idari örgütlemeleri içerisinde yerini alan Kürtler, sürekli parçalı bir oluşum içinde bırakılarak siyasi ve bağımsız bir yapı oluşmaları engellenmiştir. Esasında Mervaniler döneminde bir devlet olarak varlık göstermiş olsalar da, merkez-çevre ilişkilerinin yoğun çatışma ve stratejik hamleler gerektirmesi nedeniyle ömrü kısa sürmüştür. 15. yüzyılda Safevi ve Osmanlı devletletlerinin politikaları arasında sıkışan ve sürekli taraf değiştirmek zorunda kalan Kürtler, bir kez daha “belirli bir coğrafyada yaşayan bir millet” olma fırsatını siyaseten kaçırmışlardır. Bu dönemden itibaren çoğunlukla Osmanlı Devleti ile ittifak halinde ve yarı-özerk mirlikler olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Ancak III. Selim ile başlayan II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi ile devam eden modernleşme sürecinin Kürt mirliklerini ortadan kaldırmaya yönelik merkezileşme hamleleri Osmanlı Devleti ile Kürt mirlikleri arasında devam eden yaklaşık dört yüz yıllık ittifakın çatışmaya dönmesine neden olmuştur.

Tanzimat'la birlikte Kürt mirliklerinin yaşadığı coğrafyada girişilen merkeziyetçi politikalar sonrasında ortadan kaldırılmaya çalışılan mirlikler zamanla isyan ederek başkaldırmışlardır. Osmanlı Devletini zor durumda bırakan ve bağımsızlığa kadar giden Revanduzlu Mir Muhammed, Bohtan'lı Mir Bedirhan ve Hakkari'li İzzeddin Şir (Yezdanişir)'in isyanlarının büyüklüğü ve etkileri, onların uluslararası bir sorun haline

gelmelerine yol açmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortadan kaldırılan mirliklerin yerine geçen aşiretlerin kendi aralarında üstünlük kurma arayışları ve zaman zaman devletin de aşiretler üzerinde doğrudan otorite kurma girişimleri çatışma dönemini başlatmıştır. Hem devlet ile hem de kendi aralarında çatışarak 1870'lere kadar gelen aşiretler, Osmanlılık ve Ümmetçilik politikaları çerçevesinde Osmanlı Devleti ile uzlaşma yoluna gitmişlerdir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldan beri bölgedeki güç mücadelesinden kaynaklı olarak ittifak kurduğu Kürt mirlikleri, 19. yüzyıla kadar gevşek bir idari ve siyasi yapı çerçevesinde yarı özerk hareket etmişlerdir. Ancak Tanzimat ile başlayan modernleşme ve merkezileşme sürecinde mirliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik politikalar isyanlara yol açmış ve çatışmalı bir sürece girilmiştir. Kürt mirliklerinin ortadan kaldırılması, Osmanlı Devleti tarafından Kürt mirliklerinin modern ulus-devlet kurmalarını engellemeye yönelik doğrudan hedeflenmiş bir politika olmamasına rağmen, çatışmalı sürecin sonunda Kürtlerin birleşme ve Osmanlı'dan ayrılıp bağımsız bir devlet veya modern ulus-devlet kurma fırsatlarının engellendiği söylenebilir. Ayrıca Kürt mirliklerinin ortadan kaldırılmasıyla oluşan boşluğu doldurabilmek için parçalı aşiretler birleştirilmiş ve Osmanlı Devleti tarafından Kürdistan Eyaleti kurulmuştur. Daha sonra tekrar parçalı hale getirilen ve modern bir yerel yönetim birimi olmaktan uzak bu aşiret yapıları Osmanlı Devletinin sona erdiği 1922 yılı ve sonrasında varlıklarını devam etmişlerdir.

KAYNAKÇA:

- Aka, İ. 1989. Timurlular devleti. *Doğuştan günümüze büyük İslâm tarihi*, (Ed. H. Dursun Yıldız), C. 9, Çağ Yayınları, İstanbul, ss. 181-300.
- Akbaş, M. 2019. Kürtler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-2 Cilt, Ankara, ss.115-118.
- Akgündüz, A. 1992. *Osmanlı kanunnameleri ve hukuk tahlilleri*. 5. Kitap, 6. Kısım, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Arshak S. 2007. *Kurdû Kurdistan*. 1. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Atmaca, M. 2018. Fermanü's-Sultan boş beyne'l-Ekrad: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğusunda Şakiler, Hırsızlar ve Batılı Seyyahlar, *Kebikeç*, 45: 7-34.
- Attar, A.R.Ş. 2008. Kürtler Bölgesel ve Bölgedışı Güçler, (Çev: Alptekin Dursunoğlu), 2. Basım, Anka Yayınları, İstanbul.
- Averyanof, P. 1926. *Ondokuzuncu asırda Rusya-Türkiye-İran muharebeleri*. (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi, Mülazım Adil Efendi), Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara.
- Aygün, N. 2017. Aksaray'daki konar-göçer topluluklardan Şerefli Aşireti (1830-1845). *Journal Of International Social Research*, 10(54): 238-250. DOI:[10.17719/cisr.20175434591](https://doi.org/10.17719/cisr.20175434591).
- Başar, F. 1992. Safeviler. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 9, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. 2003. *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Biçer, B. 2013. Selçuklular ve Kürtler. *International Journal of Social Science*, 6(2):165-202. DOI: [10.9761/jasss.587](https://doi.org/10.9761/jasss.587).
- Biçer, B. 2018. Kürtlerde iç savaş. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 0(6): 95-122.
- Bruinessen, M.V. 2013. *Ağa, Şeyh, Devlet*. 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Bruinessen, M.V. 2013. Kürtler, devletler ve aşiretler. Jabar, F.A. ve Dawod, H. (Haz.) *Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*(ss.159-176). Ömer Ögünç (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Bulut, F. 2020. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletinde Kürt aşiretlerinin rolü. <https://www.indytrk.com/node/227801/t%C3%BCrkiyeden-sesler/karakoyunlu-ve-akkoyunlu-devletinde-k%C3%BCrt-a%C5%9Firetlerinin-rol%C3%BC>.
- Celile C. 2005. *Bedirhan bey ayaklanması, dar üçgende üç isyan*. 2. Baskı, Evrensel Yayınları, İstanbul.
- Cunningham A.B.(Ed.) 1966. *The Early correspondence of richard wood (1831-1841)*. 1st edition Offices of the Royal Historical Society, University College, London.
- Crone, P. 1993. Tribes and states in the middle east [Review of Tribes and State Formation in the Middle East, by P. S. Khoury and J. Kostiner]. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3(3), 353–376.
- Çadırcı M. 2013. *Tanzimat Döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*. 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çadırcı, M. 2006. *Tanzimat'ın uygulanmasında karşılaşılan bazı güçlükler, Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. 2. Baskı, Phonix Yayınevi, Ankara.
- Ciftçi E., Gürhan V. ve Ekinci R. M. 2022. *Osmanlı Devleti'nde yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Doğan C. 2014. Tanzimat Dönemi Osmanlı merkezîyetçi bürokratik yapısının kurulması ve karşılaşılan bazı güçlükler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33:55-68.
- Doğan, C. 2010. 1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22:1-18.
- Doğan, C.(2011). XVI. Yüzyıl Osmanlı idari yapısı altında Kürt emirlikleri ve statüleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi* 23: 31-43.
- Duguid, S. 1973. The Politics of Unity: Hamidian policy in Eastern Anatolia. *Middle Eastern Studies*, 9(2): 139-155. <https://doi.org/10.1080/00263207308700236>
- Eppel, M. 2008. The Demise of the kurdish emirates: the impact of Ottoman reforms and international relations on Kurdistan during the first half of the nineteenth century. *Middle Eastern Studies*, 44(2):237-258, doi.org/10.1080/00263200701874883.
- Gencer, F. 2010. Merkezîyetçi idari düzenlemeler bağlamında Bedirhan bey olayı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.
- Gellner, E. 2013. *Uluslar ve ulusçuluk*. Hill Yayınları, İstanbul.
- Georgeon, F. 2012. *Sultan Abdülhamid*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gökarp, Z. 2013. *Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik tetkikler*. (Haz. Yalçın Toker), 2.Baskı, Toker Yayınları, İstanbul.
- Göyünç, N. 1969. Diyarbekir beylerbeyliği'nin ilk idari taksimatı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 23:23-34.
- Göyünç, N. 1991. XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı. *TTKB*, Ankara.
- Hakan, S. 2002. *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*. Peri Yayınları, İstanbul.
- Hasanzâde, İ. 2001. Sahtâr-ı ilî-yî hükûmethâ-yî Türkeman ve bisübâtî-yî siyasî. *Tarih-i İran*, 93-116.
- Haviland, W. 2002. *Kültürel antropoloji*. Kaknüs Yayınları, İstanbul.

- Hobsbawm, E.J. 2014. *Milletler ve milliyetçilik* (Çev.: Osman Akınhay). 5. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hummer Purgstall, B. J. V. 1966. *Büyük Osmanlı tarihi* 5. Emir Basım Yayıncılık, İstanbul.
- İnalcık, H. 2006. Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri. (Ed.) H. İnalcık-M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat*, (ss.110-124), Ankara.
- Jabar, F.A. ve Dawod, H. 2013. *Aşiretler ve iktidar: ortadoğu'da etnisite ve milliyetçilik*. Ömer Ögünç (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- James, B. 2021. *The rise and fall of the Kurdish emirates (fifteenth to nineteenth centuries)*. In H. Bozarslan, C. Gunes, & V. Yadirgi (Eds.), *The Cambridge History of the Kurds* (pp. 25-44). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108623711.002.
- Karal, E.Z. 1999. *Osmanlı Tarihi*. C. V, TTK Yayınları, Ankara.
- Karpat K. 2013. *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. Çev., Bahar Tırnakçı. 2. Baskı. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, O. 1999. Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar üzerine bazı tespitler. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 10: 119-137.
- Kıran, A. 2021. Türkler Anadolu'ya gelirken Kürtler. *Kurdiname*, 5:21-47
- Kodaman, B. 1985. *Osmanlı devrinde doğu Anadolu'nun idari durumu*. Anadolu Basın Birliği Milli Bütünlük ve Kültür Yayınları, Ankara.
- Lazarev, M. S., Mihoyan, Ş. X. ve Vasilye E.İ. 2010. *Kürdistan Tarihi*. (Çev: İbrahim Kale), Avesta Yayınları, İstanbul.
- Lewis, B. 2020. *Modern Türkiye'nin doğuşu*, 11. Baskı, (Çev. B. B. Turna). Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Mardin, Ş. 2018. *Türk modernleşmesi*. 26. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- McDowall, D. 2007. *A Modern history of the Kurds*. I.B. Tauris, New York.
- Mehmet Emin Zeki Beg 2021. *Kürtler ve Kürdistan tarihi*. 13. Baskı, Nubihar Yayınları, İstanbul.
- Minorksy, V., Bois, Th. Ve Mac Kenzie D.N, 2004, *Kürtler ve Kürdistan*. (Çev. K. Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul.
- Minorskiy, V. 1955. "Kürtler" maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, MEB Yayınları, İstanbul.
- Miroğlu, İ. 1992. *Yavuz Selim devri*. DGBİT, C.10, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Moltke, H.V.F. 2017. *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. Çev: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Mustafa Nuri Paşa, 1979. *Netayic-ül Vukuat*. C. I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Olson, R. 1991. *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said rebellion, 1880–1925*. University of Texas, Austin.
- Orhonlu, C. 1963. *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskân teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 998, İstanbul.
- Ortaylı, İ. 2016. *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. 44. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. 2000. *Tanzimat Devrinde Osmanlı mahalli idareleri (1840–1880)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özcoşar, İ. 2019. Osmanlı modernleşmesi/merkezileşmesi ve kriz: Mardin çevresinde aşiretler zamanı. *Kadim Akademi SBD*, 3(2):1-23.
- Özoğlu, H. 2005. *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. Çev: Nilay Özok (Gündoğan) ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul.

- Öztuna, Y. 1994. *Büyük Osmanlı Tarihi*. C. 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Przeworski, A., ve Limongi, F. 1997. Modernization: theories and facts. *World Politics*, 49(2): 155-183. doi:10.1353/wp.1997.0004.
- Saito, K. 2022. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Osmanlı hâkimiyeti: yurtluk ve ocaklık, öklelik, eyalet ve hükümet terimleri üzerine. *Çiftçi E., Gürhan V. ve Ekinci R. M. (Haz.) Osmanlı Devleti’nde yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar(ss. 83-98). Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul.
- Sariay, E. 2020. XIX. Yüzyılda orta Anadolu’da aşiret huzursuzluğu: Türkânlı aşireti örneği. *History Studies*,12(6): 3013-3030.
- Sevgen, N. 1968. Kürtler. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1(6):44-61.
- Shaw,S.J. 1992. Local Adninistrations İn The Tanzimat. 150. *Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Simth, A. D. 2014. *Milli Kimlik*. (Çev.:Bahadır Şina Şener). 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, A. 2006. Zaptiye Teşkilatı’nın düzenlenmesi (1840- 1869). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25 (39):199-219, DOI:10.1501/Tarar 0000000227.
- Sunar, M.M. 2000. Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’ta Osmanlı Devleti ve aşiretler: Sultan II. Abdülhamid’den Meşrutiyete. *Kebikeç Dergisi*, 10:115-130.
- Sümer, F. 1989. Akkoyunlular” maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2:270-274.
- Sümer, F.(1980). “Karakoyunlular” maddesi. *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 6:292-305
- Şerefhân, Ş. B. 1953. *Şerefnâme*, (Çev.: Muhammed Ali Avnî), 1. Baskı, Necâh Matbaası, Bağdat.
- Tabakoğlu, A. 2020. Osmanlı içtimai yapısının anahatları. Ed. Mehmet Zencirkıran, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı (ss.19-40)*, 7. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Türkay, C. 1979. *Başbakanlık arşiv belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda oymak, aşiret ve cemaatler*. Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Uluç, A. V. 2010. Kürtler’de sosyal ve siyasal örgütlenme: aşiret. *Mukaddime*, 2 (2): 35-52
- Uluçay, M.Ç. 1955. *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da eşkıyalık ve halk hareketleri*. Berksoy Basımevi, İstanbul.
- Ulugana, S. 2022. *Kürt-Ermeni Coğrafyasının Sosyopolitik Dönüşümü (1908-1914)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. 1995. *Osmanlı tarihi*. C. 2, 7. Baskı, TTKY, Ankara.
- Ünal, M.A.1999. *Osmanlı devri üzerine makaleler-araştırmalar*. Kardelen Kitabevi, Isparta.
- Vatandaş, C. 2020. Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi. Ed.: Mehmet Zencirkıran, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı (63-98)*, 7. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Woods, J. 1993. *Akkoyunlular, aşiret, konfederasyon, imparatorluk, 15. yüzyıl Türk-İran siyaseti üzerine bir inceleme*. (Çev.: S. Özbudun,) Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Yinanç, M.H. 1992. Akkoyunlular. *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, MEB Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E. J. 2009. *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Çev. Y. Saner) 24. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

BANDORA SIYASÎ Û ÎRÎVARÎ YA MODERNÎZATA OSMANÎ LI SER PRÊNSÎPÊN KURDÎ

Ji yê Xorasanê pîrsîn û gotin, "Moxolan çi kirin? Wî got: "Ew hatin, şewitandin û çûn." Ger ji min hûn bipîrsin Kurdan çi kir, ezê bibêjim: Serhildan, şer kirin, îxanet li hev kirin, têk çûn û hatin qetilkirin.

Kurte:

Mirovan di pêvajoya dîrokî de rêxistinên xwe ya îdarî û siyasî ya ku bi giranî li gorî şert û mercên erdnîgarî û siyasî ava kiriye, di nava bajar, împaratorî û netewewewletê de ava kiriye û gîhandine heta roja me ya îro. Di pêkhatiya civakî ya Kurdan de ku yek ji civakên qedîm ên Rojhilata Navîn e, rêxistinên îdarî û siyasî bi şeweyên cihê derketiyê holê. Rêxistinên civakî ya Kurd bi giranî li ser avahiyeke kevnepî ya ku vedigere sedsalan û bi giştî ji mîrekîyê, eşîran, beran û malbatan pêk hatiye. Kurdan bi taybetî ji sedsala 11'an vir ve di nav rêxistinên civakî-aborî, çandî û siyasî de ku xwedî taybetmendiyên kevnepî û baviksalarî yên wek mîrnişînî, xanedan û mîrektîyan in ku di serê rêxistinê de ne, jiyana xwe domandine û ev rêxistinên wan heta sedsala 19'an ji yekîtiye dûr li ser lingan maye. Ev avahiyên ku di şeklê nîv-dewletê de hatibûn birêxistinkirin û eşîran bi ketina nav civakê di avahiyeke nenavendî de li hev digirt, heta sedsala 19'an bi destê "mîrên" ku ji nav xwe hildibijêrin û di rêveberîya navendî de bi mîratê ev sernav nas dikirin, dihatin birêvebirin. Van avahiyên ku di serdema Împaratoriya Osmanî de bi navendê re di nava hevkariyê de bûn, ji bilî hin bac û erkên leşkerî yên li dijî dewleta navendî, rêveberiyek serbixwe nîşan didin. Lê di pêvajoya nûjenkirin û navendîbûnê de ku bi Mahmut II dest pê kir û bi Tanzîmatê dom kir, ji bo ji holê rakirina van pêkhatiyên nîv-xweser ên bi sedsalan berdewam dikin de gav hatin avêtin. Mîrên Kurdan ev rewş, weke tevgerek ji bo rakirina desthilatdariya xwe dîtin û li dijî Osmaniyan serî hildan. Di pêvajoya şer de Împaratoriya Osmanî mîrektîyên Kurdan betal kir û bi tayînkirina rêveberan otorîteya xwe na merkezî zêde kir. Otorîteya valah ku ji betal kirina mîrektîyên Kurdan derketibû holê, bi destê eşîran ku rêxistinbûneke ji hev belavbûyî û ne birêkûpêk e hat tije kirin. Dewleta Osmanî rêveberîya parêzgehê wek parêzgeh-sancaq-kaza organîze kir û statûya navçeya îdarî da eşîran jî. Ji ber vê yekê, Dewleta Osmanî, hewl da ku wan di bin desthilatdariya xwe de bigire. Lê ji ber ku eşîr, ji hev belav bûn û hênê jîyanek azad bûbûn û nedixwestin desthilatdariya xwe parve bikin, bi dewletê re û di nav xwe de tim û tim şer dikirin. Ji ber vê yekê jî modernîzasyona Osmanî ya ku ji bo birêxistinkirina siyasî û îdarî tê xwestin bê kirin, bi ser neket.

Ji vî alî ve, armanca vê lêkolînê ew e ku bandorên siyasî û îdarî yên pêvajoya nûjenkirin û navendîbûnê, ku di sedsala dawîn a Împaratoriya Osmanî de, bi taybetî piştî Tanzîmatê de, dest pê kir û li hemû qadên jiyana civakî belav bû, li ser mîrekîyên kurdan were nîqaşkirin. Ji bo vê armançê, bersivên pîrsên jêrîn hatin xwestin: Gelo betal kirina mîrekan, ji bona kurdên ku xwedî teşeyek etnosentrîkîn, dewletek netew ava nekin asteng derxistin bû? Yan jî ma armanca wan ji holê rakirin mîrekîya û dêlva wan re ava kirina îdareyek hîna modern bû? Bersivên van pîrsan bi bandorên nûjenkirin û navendîbûna Osmaniyan ku bi Tanzîmatê dest pê kir, li ser rêxistina siyasî û îdarî ya kurdan, piştî ku behsa serpêhatiya têgînî û rasteqîn a pêvajoya guherînê di pêkhatiya civakî ya kurdî de tê kirin, dê were ravekirin. Di encamê de mirov dikare bibêje ku pêvajoya nûjenkirina Împaratoriya Osmanî ji bo rêgirtina li windabûna axê di sedsala borî

de û parastina pêkhateya wê ya heterojen bandoreke girîng li ser civakan Kurdan çê kirîye û ev yek jî bû sedema dubendiyên di pêkhateya civakî ya Kurd de ku bandor li pêvajoya avakirina neteweyê kir. Lê hat fêmkirin ku ev rewş ne polîtîkayeke dewletê ye ku Împaratoriya Osmanî rasterast di pêvajoya modernbûnê de bimeşîne. Ji ber ku diyar e Împaratoriya Osmanî ya ku bi mîrekên Kurd re di nava îtîfaqê de bû, li hundir û derve di nava pêvajoyeke şerekî diwar re derbas dibû û bi pêvajoya navendîbûnê ya bi modernbûnê re dihat meşandin, nedixwestin bi wan re şer bike. Her wiha serhildanên Mîr Muhammed, Mîr Bedirxan û Yezdanşîr (Îzzettîn Şîr) ji serhildana Mehmet Alî Paşa û serhildanên netew-dewletên li Rojava ji aliyê hedef û armanca xwe ve cuda ne. Bûyera yekem serhildan, ku ji ber destwerdana yekalî ya Dewleta Osmanî di nav avahiyên xweser ên kevneşopî yên mîrnişînên Kurdan de ku bi sedsalan hebûn, pêk hat. Rewşa duyem jî di pêvajoya veguherandina tevgerên neteweperest û daxwazên serxwebûnê yên ku di bin bandora Şoreşa Franseyê de derketine holê, di guherandina netew-dewletê de rû da. Ji ber vê yekê, her çend serdemên ku serhildanên Kurdan bi demê re derbasî serxwebûnê bûne jî, tê fêmkirin ku ev rewş ne armanca Kurdan bû ku li hev bicivin û rasterast dewletek neteweyî ya nûjen ava bikin. Lê dewleta Osmanî, ji ber îhtîmala eşîran Kurdan paşerojê de dewletek netew ava bike, têkoşîna di navbera eşîran de gelek siyaseta girt û destek da her du hêlan jî. Her wiha ji bo ku ew bi navendê ve girêdayî be, statûya navçeyê nûjen jê re hat dayîn û bi rêzîknameyên parêzgehê yên salên 1864 û 1871'an hewl da ku wê veguherîne avahiyek nûjen, lê van avahiyan navend, ne wek yekîneyeke rêveberiya herêmî ya modern wekî yekîneyek îdarî ya girêdayî hebûna xwe domandin.

Bêjeyên sereke: *Dewleta Osmanî, Nûjenî, Navendîbûn, Kurd, Mîritî, Eşîr.*

POLITICAL AND ADMINISTRATIVE EFFECTS OF OTTOMAN MODERNIZATION ON KURDISH PRINCIPLES

Abstract:

In the historical process, human beings have shaped their administrative and political organizations according to geographical and political conditions, within the city, empire and nation-state and have carried it to the present day. Administrative and political organization emerged in different forms in the social structure of the Kurds, one of the ancient communities of the Middle East. Kurdish social organization is largely based on a traditional structure that goes back centuries and generally consists of emirates, tribes, lineage and families. The Kurds, especially since the 11th century, have been at the top of the organization in the 19th century as organizations that have traditional and patrimonial characteristics such as ruler, emirate, dynasty, and principality, continuing their lives in socio-economic, cultural and political organizations and far from being a complete unity. They continued to exist until. These structures, which were organized in the form of a semi-state and kept the tribes together by penetrating the society in a decentralized structure, were governed by the "rulers" that they were chosen from among themselves until the 19th century and recognized the right of title through inheritance through the central administration. These structures, which were in full alliance with the center during the Ottoman Empire period, exhibited

an independent administration, except for some taxes and military obligations against the central state. However, In the process of modernization and centralization that started with II. Mahmut and continued with the Tanzimat, steps were taken to eliminate these semi-central structures that had been going on for centuries. Perceiving this situation as a move to abolish their authority, the Kurdish rulers revolted against the Ottomans. Increasing centralization in the conflict process, the Ottomans caused the disintegration of the principalities by appointing administrators from the center instead of the rulers, and with the elimination of the last remaining principalities, tribal-type social structures with a more scattered and irregular organization emerged instead of the principalities. Although the Ottoman Empire tried to keep the tribes under its sovereignty by giving the status of district to the tribes with the administrative arrangement it carried out as a province-sanjak-kaza in the provincial administration, they constantly clashed both with the state and among themselves because the tribes acted dispersedly and independently and did not want to share their authority. For this reason, Ottoman modernization, which was tried to be implemented for political and administrative organization, could not be successful.

From this point of view, the aim of this study is to discuss the political and administrative effects of the modernization and centralization process, which started in the last century of the Ottoman Empire, especially after the Tanzimat, and spread to all areas of social life, on the Kurdish principalities. For this purpose, answers were sought to the following questions: Was the abolition of the principalities to prevent the Kurds, who had an ethnocentric structure, from becoming a nation-state? Or was it to abolish the principalities and build a more modern local government unit in their place? The answers to these questions are explained through the effects of the Ottoman modernization and centralization, which started with the Tanzimat, on the Kurdish political and administrative organization, after the conceptual and factual adventure of the change process in the Kurdish social structure. As a result, it can be said that the modernization process of the Ottoman Empire in order to prevent the loss of land in the last century and to preserve its heterogeneous structure had important effects, and it also caused the disintegration of the principalities, which affected the nationalization process in the Kurdish social structure, and the tribes type that formed the principalities led to the emergence of smaller organizations. However, it has been understood that this situation was not a state policy that the Ottoman Empire carried out directly in the modernization process. Because it was clear that the Ottoman Empire, which had been in alliance with the Kurdish principalities for centuries with the centralization process carried out with modernization, would not want to enter into a conflict process with the Kurdish principalities during the intense war it was going through inside and outside. In addition, the Mir Muhammed, Mir Bedirhan and Yezdanşir (İzzettin Şir) rebellions differ from the Mehmet Ali Pasha uprising and the nation-state attempts that developed in the West in terms of purpose and target. The first situation arose due to the unilateral intervention by the Ottoman State in the traditional autonomous structures of the Kurdish principalities for centuries. The second situation occurred during the transformation process of nationalist movements and demands for independence that emerged under the influence of the French Revolution into a nation-state. Therefore, although there were periods when the Kurdish revolts shifted to independence over

time, it is understood that this situation was not the goal of the Kurds to come together and establish a modern nation-state directly. However, the Ottoman Empire did not refrain from implementing many policies, including supporting the struggles of the tribes among themselves against the possibility of an independent state in the future, which filled the gap created by the abolition of the principalities. Moreover, it was tried to be transformed into a modern structure with the 1864 and 1871 provincial regulations by giving the status of a modern district to make it dependent on the center, but these structures continued to exist as an administrative unit attached to the center, not as a modern local government unit.

Keywords: *Ottoman Empire, Modernization, Centralization, Kurds, principalities, Tribes.*